

vodene po smrti Amine Morić, sodni zapis, ki se nanaša na *vakuf*¹⁰ Moričevih, in carski ukaz o pomilostitvi hadžija Mehmeda Morića in še sedmih Sarajevčanov. Povzetek v angleškem jeziku je pregled prve izdaje študije o rodbini Morić in vpogled v celotno problematiko, do katere je avtorica v tem času prišla. V tem dodatku najdemo tudi prevod Marunovićeve različice balade o Moričih v angleškem jeziku.

Knjigo v četrtem, sklepnem delu študije poleg navedenih literarnih in drugih virov bogati še 52 fotografij s spremljajočimi komentarji, ki jih je deloma pripravila sama avtorica.

Pred izdajo knjige Đ. Buturović je literatura o Moričih, vpeta predvsem v dela V. Morpurga, H. Krnjević in M. Maglajlića, ponujala vpogled v to tematiko s pretežno literarnokritičnega stališča. Pomemben prispevek študije Buturovićeve se kaže v tem, da z interdisciplinarnim pristopom ponuja širši okvir obravnavanja te tematike. Ustna in uradna zgodovina in določeni antropološki vpogledi so tisti viri, iz katerih je Buturovićeva še dodatno črpala splošna znanja o tej široki tematiki. Ne nazadnje, obogatena s pomembnimi fotografijami nova izdaja monografske študije o rodbini Morić pomembno prispeva h kulturnemu spominu bošnjaške nacionalne preteklosti.

Nirha Efendić

¹⁰ Vakuf (arab. *waqf*): dobrina premoženja osebe (vakif), ki se ji ta prostovoljno odreče in jo preda Alahu. Dohodki in namen vakufa pa služita blaginji ljudi.

Karl Marx, Friedrich Engels: *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje, 2009.

Eno izmed ikonskih knjižnih del je prvič izšlo leta 1848; prvi slovenski prevod pa v Idriji leta 1908. Videti je, da je poleg okrogle obletnice slovenskega izida vnovičnemu izidu botrovala tudi t. i. svetovna ekonomska kriza. Po mnenju nekaterih lahko pomembne uvide k tej krizi in krizi kapitalizma doda tudi branje *Komunističnega manifesta*.

Pričujoča izdaja pa ni pomembna samo zaradi ponatisa Marx-Engelsovega teksta, temveč (predvsem) zaradi pol knjige obsegajočih spremnih zapisov filozofov Mladena Dolarja in Slavvoja Žižka, ekonomista Jožeta Mencingerja, etnologa in kulturnega antropologa Rajka Muršiča ter pesnika Janeza Ramoveša. Spremne besede k tej izdaji lahko razumemo kot zapolnitev časovnega brezna oziroma kot priročnik k branju več kot 150 let starega teksta. A po drugi strani je sam tekst še kako aktualen in vitalen; bere se (glej prvo poglavje oziroma str. 98–100) kot izjemen opis t. i. globalizacijskih

procesov, kulturnih in socialnih pretresov. Mladen Dolar je na okrogli mizi¹ to ilustriral z anekdoto, da so nekateri ameriški profesorji študentom dali v branje odlomke iz *Komunističnega manifesta*, ne da bi jim povedali, od kod ti odlomki izvirajo. Vsi so jih razumeli kot tekste sodobnih avtorjev, ki opisujejo globalizacijo. Marx in Engels secirata: “Potreba po vse širšem odjemu njenih produktov podi buržoazijo po vsej zemeljski krogli. Vseповsod se mora ugnezditi, povsod naseliti, povsod navezati stike. Buržoazija je z izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala produkcijo in potrošnjo vseh dežel” (str. 99). Ali kot se sprašuje Žižek: “Slogan, ki se nam vse bolj vsiljuje, je slogan 'globalizacije': brutalno vsiljenje enotnega svetovnega trga, ki ogroža vse lokalne etnične tradicije, kakor tudi samo formo nacionalne države. In ali ni opis družbenega vpliva buržoazije, ki ga podaja *Manifest*, v teh razmerah aktualnejši kot kdajkoli prej?” (str. 39)².

Spremne zapise začne Mladen Dolar, ki se detajlno posveti prvemu stavku *Komunističnega manifesta*, “Pošast hodi po Evropi – pošast komunizma”. Prvi pomen začetnega stavka (oziroma figure pošasti) je ravno v tem, da govori o realni moči delavskega gibanja – buržoazija se komunizmu boji. Drugi pomen pošasti je v tem, da komunizem spregovori, da pove z najjasnejšimi besedami svoj program – manifest. Tretji pomen je vzniknil, še preden je *Komunistični manifest* šel med bralce: pošast je že planila na dan – zgodila se je revolucija 1848. Četrty pomen vidi Dolar v tem, da je postal *Komunistični manifest* pošast za samo delavsko gibanje, opomin na nerealizirane ideje. Peti pomen je vzniknil z oktobrsko revolucijo, komunizem je postal monstrum. “Pošast je pokazala dvojno plat: po eni strani je bilo videti, da se je *Manifest* tu končno manifestiral, torej razodel svojo pravo resnico, ki je prav v realizaciji dospela do bivanja; po drugi strani pa je postalo očitno, da je ta realizacija direktno nasprotje njegovih idej in da ni v ničemer podobna 'asociaciji, v kateri je svoboden razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh', ki jo je obetal *Manifest*” (str. 11). Šesti pa je ravno v tem, da ta pošast še vedno straši.

Dolar opozarja, da *Komunistični manifest* ne daje navodil, niti rešitev iz primeža kapitalizma. Vrednost teksta je ravno v njegovih opisih strukturnega delovanja sistema: “... anatomija kapitalistične družbe, ki jo opisuje prvi del, njen notranji antagonizem, njeno razredno protislovje, njeno globalno širjenje skozi nenehno revolucioniranje lastnih pogojev, njeno zaostrovanje in vnovično reproduciranje lastnih protislovij v procesu njihove krotitve, retorično brizantni opis gonilnega protislovja, perspektive možnosti njegove odprave, možnosti predruženja in drugačnega sveta, formulacija skupnega interesa vseh zatiranih, emancipacija, ovedenje inherentnega nasilja, ki je samodejno vgrajeno v ta svet – vse to v tem tekstu ponuja neko navezno točko, ki stoletje in pol pozneje sega v mehanizme našega sveta in živo opozarja na vztrajanje antagonističnega jedra, ki jih omogoča” (str. 12).

Tudi Jožetu Mencingerju se zdi, da ima *Komunistični manifest* še vedno veliko razlagalno moč. Še več, zdi se, da je sedanjo gospodarsko krizo mogoče “pojasniti le z

¹ Celotno okroglo mizo si je moč pogledati na spletnem mestu vest.si (<http://www.vest.si/2009/09/11/filozofi-z-zizkom-na-celu-ob-ponatisu-komunisticnega-manifesta/>).

² Toda ta uvid bržkone obrne utečeno misel, da je globalizacija nekaj novega.

'marksistično' razlago svetovnih gospodarskih dogajanj v preteklih štirih desetletjih" (str. 14). "Prvi del *Manifesta*, Buržujji in proletarci, najbrž nič slabše kot tedanji čas razlaga zdajšnjega – le jezik se je med tem spremenil". Po njegovem so enako ustrezni tudi opisi sodobne globalizacije, nacionalnega interesa in opis gospodarske krize. Trdno pa ostaja prepričan, da je privatna lastnina "potrben, četudi ne zadosten, pogoj za gospodarsko učinkovitost in da ima odprava 'meščanske lastnine' katastrofalne gospodarske, socialne in politične posledice" (str. 17). V nadaljevanju zato Mencinger dokazuje, da je sistem, ki dovoljuje privatno lastnino, gospodarsko učinkovitejši od sistema, ki jo prepoveduje. Za reševanje stranpoti kapitalizma se mu zdi "edina realistična pot v blaginjo in relativno enakost socialdemokratska" (str. 22). Meni, da je kapitalizem več, potrebno je zapustiti tržni fundamentalizem, ki nas je potisnil v krizo, in se vrniti "v evropsko socialno tržno gospodarstvo, v sistem, v katerem bodo 'novi finančni produkti' uvrščeni med prevare ali igre na srečo, v katerem bodo lastniki predvsem lastniki družb in ne lastniki premoženja, delavci pa sodelavci in ne reprodukcijski material" (str. 23).

Spremne besede nadaljuje Rajko Muršič, ki pravi, da smo se vrnili v oddaljeno preteklost: "k posrednemu, pa brezsravnemu izkoriščanju revnih, uničevanju oddaljene narave in prikriti obnovljeni kolonizaciji sveta, h končnemu civiliziranemu zatiskanju oči pred resnicami izkoriščanja in bede velike večine prebivalstva ... Izročilo 'komunističnega manifesta' je enako živo kot pred več kot stoletjem in pol. Ali še bolj" (str. 25). Muršič nadalje govori o "občutenju praznine, ki jo ustvarja rast kapitala", o produciranju neskončnih nizov predmetov, o duhovnostih, ki iščejo odrešitev šele na onem svetu itn. Meni, da pa še vedno ostaja nerazrešen osrednji problem, ki ga secira *Manifest*: "institucionalizirano izkoriščanje človeškega dela v korist manjšine" (str. 26).

Muršič se ustavi ob pomenu, ki ga ima *Komunistični manifest* v znanosti: je "inspiracija vsem družboslovcem še danes: ne glede na to, kaj si kdo misli o 'komunizmu' oz. socializmu boljševiskega kova, ostaja zoprno dejstvo, da brez Marxovih analiz preprosto ni mogoče razumeti sodobne človeške družbe" (str. 26). Sama analiza kapitalizma in metafora razblinjanja vsega, kar je trdnega in stalnega, se je še kako prijela pri proučevalcih moderne in postmoderne: tako pri proučevanju umetnosti (z razblinjanjem enkratne prisotnosti umetnine – razblinjanje avre) ali pri analizi glasbe (ločevanje vira zvoka od njegovega predvajanja) kot proučevanju kulture nasploh. Vendar ne smemo biti dogmatski in apologetski – *Komunistični manifest* je potrebno zavreči "kot lestev, ki nas bo pripeljala do naslednjega kroga soočanja s sedanjo, sodobno resničnostjo in s prihodnostjo, dokler je ne popravimo" (str. 36).

Janez Ramoveš v pesniško duhovitem in fragmentiranem stilu opisuje nekatere stvari, na katere pomisli, ko nekdo omeni *Komunistični manifest*: proletarce, hlapce, dekle in njihove politikomisarje. Na Idrijo, literaturo in babico. Kako so odpeljali mladoletna otroka, učitelje v času samoupravljanja, na mladinsko povest Lukec in njegov škorec in na to, da je *Komunistični manifest* izšel v stripu. Na stvari, ki so se že prevečkrat krvavo sfizile. Pomisli na to, da bo čuval vrednote, temelječe na *Komunističnem manifestu*, in na to, da je še živ.

Slavoj Žižek začne svoj esej iz pozicije današnjega razsvetljenega liberalnega bralca, ki vidi v *Manifestu* nekakšno spodletelost, tako v podanih empiričnih ocenah,

revolucionarni perspektivi kot tudi kasnejši zgodovinski realnosti, ki ga je tako očitno spodbila. Nakar obrne perspektivo in se vpraša, kje smo danes. Ta opis stanja, ki ga najdemo v *Komunističnem manifestu*, pa je bolj aktualen kot v času nastanka. Doda pa še, da je potrebno temu globalnemu vplivu kapitalizma dodati njen inherentni dialektični nasprotak: 'spiritualizacijo' samega materialnega produkcijskega procesa. "Osnovna lekcija 'kritike politične ekonomije', kot jo je v letih po *Manifestu* zasnoval zreli Marx, se glasi, da ta redukcija vseh nebesnih himer na brutalno ekonomsko realnost generira svojo lastno spektralnost" (str. 43). Spektralnost nore samooplajujoče cirkulacije kapitala po njegovem ne obstaja samo kot abstrakcija, temveč določa strukturo samih materialnih družbenih procesov: "... usoda celega sloja prebivalstva in včasih celih držav je lahko v rokah 'solipsističnega' spekulativnega plesa Kapitala, ki svoj cilj profitabilnosti zasleduje z blaženo ravnodušnostjo do učinkov lastnega gibanja na družbeno realnost. V tem se nahaja temeljno sistemsko nasilje kapitalizma, ki je mnogo bolj *unheimlich* (če uporabim Freudov izraz) od neposrednega predkapitalističnega družbeno-ideološkega nasilja: tega nasilja ni več mogoče pripisati konkretnim posameznikom in njihovim 'zlim nameram', temveč je povsem 'objektivno', sistemsko, anonimno" (str. 42-43). Žižek, ob opiranju na Balibarja, sistemsko nasilje ilustrira s tem, da kapitalizem "avtomatično" generira izključene pogrešljive posameznike, od brezdomcev do brezposelnih, ter generira nasilje novonastalih etničnih in/ali verskih "fundamentalizmov".

V nadaljevanju se Žižek osredotoči na vprašanje komunistične ideje. Zdi se mu nujno vztrajati na komunistično-egalitarni emancipatorni Ideji, "... in to v zelo natančnem marksovskem pomenu: obstojijo družbene skupine, ki zavoljo tega, ker nimajo določenega mesta v 'zasebnem' redu družbene hierarhije, neposredno reprezentirajo univerzalnost kot tako; one so tisto, kar je Rancière poimenoval 'del, ki ni del' družbenega telesa" (str. 44). Kapitalizem dandanes generira vedno večje število odvečnih ljudi. Toda to gesto ustvarjanja odvečnosti je po njegovem potrebno privedi do samonegacije – mar ni sistem, v katerem je 80 odstotkov ljudi irelevantnih in nekoristnih, tudi sam irelevanten in nekoristen? Žižek v tekstu odpira različne terene: o funkcioniranju demokracije, o ustreznosti delovanja sindikatov, o afektih kot profitnih potencialih (tudi medsebojni odnosi so stvar profita), o kapitalističnih 'osvojenih ozemljih' zunaj domene Države (prostorih v državi, kjer pravila ne veljajo: ni osnovnih delavskih pravic, ni minimalnega plačila, ničelni davki ipd.), o razmerju med državo in politiko (potrebno je radikalno spremeniti državno delovanje, spremeniti njen odnos do baze). Opozori na eno temeljnih novosti (spremembo, ki ima svetovno-zgodovinski pomen): razprtje (domnevno neločljive) vezi med kapitalizmom in demokracijo. Gre za razmah avtoritarnega kapitalizma po singapurskem modelu, ki se razvija na Kitajskem. V nadaljevanju pa se posveti vprašanju eksploatacije kolektivne sinergije "kreativnih kognitivnih singularnosti ... kreativna iznajdljivost ni več individualna, ampak je neposredno kolektivizirana, del 'skupnega', tako da se vsak poskus njene privatizacije z uveljavljanjem avtorskih pravic izkaže za problematičnega – tu geslo 'lastnina je tatvina' zadobi dobesedno veljavo" (str. 55). Gre skratka za neposredno privatizacijo skupnega (Marxov *general intellect* – znanja intelektualne pravice in patenti).

Žižek opisuje tudi preoblikovanje doslej trdno zasidranih institucionalnih stebrov kapitalizma: tovarne, šole in družine. “Posledično je vsako izmed teh domen doletela postindustrijska transformacija: tovarniško delo je doletel vse večji *outsourcing*, v razvitem svetu pa je reorganizirano po zgledu postfordističnega nehierarhičnega timskega dela; vseživljenjsko fleksibilno privatizirano izobraževanje vse bolj spodriva univerzalno javno šolstvo; raznotere oblike fleksibilnih seksualnih zvez nadomeščajo tradicionalno družino” (str. 58). Kaj je danes z delavskim razredom? Današnji delavski razred se kaže skozi tri frakcije: “intelektualni delavci, stari razred materialnih delavcev, izobčenci (brezposelni, prebivalci slumov in drugih rež javnega prostora” (str. 62). “Proletariat je torej razcepljen na tri zoperstavljeni si dele: na intelektualne delavce, ki so polni predsodkov zoper 'kmetavzarske' delavce, ki izkazujejo populistično sovraštvo do intelektualcev in izobčencev, ki so v antagonističnem odnosu do družbe kot take. Stari poziv 'Proletarci vseh dežel, združite se' je torej danes aktualnejši kot kdajkoli prej: v novih pogojih 'postindustrijskega' kapitalizma enotnost teh treh frakcij delavskega razreda že JE njihova zmaga”.

Po teh spremnih besedah se začne Marxov in Engelsov tekst. Vendar se mu bomo v tej recenziji izognili. Doslej povedano naj bo zgolj povabilo k branju. Že dolgo časa se z njim godi to, kar se dogaja s kulturnimi teksti – vsi jih poznajo, prebrali pa so jih le malokateri. Naj se to spremeni.

Pred zaključkom si dovoljujem kratek ekskurz povezave historičnega materializma z evropskim letom boja proti revščini, kot ga promovira Evropska unija (“Evropska unija je ena od najbogatejših regij na svetu, a kljub temu 17 % Evropejcev nima dovolj sredstev za preživetje in si ne more privoščiti osnovnih dobrin” (<http://www.2010againstopoverty.eu/about/?langid=sl>)). Le kratek vpogled v gesto EU naplavi na plano vso bedo Evropske unije, ki se gre ozaveščanja (tega se lahko gredo prej muzeji) in ne odpravljanja revščine (saj ima škarje in platno v rokah). Skupaj z ljudmi dobre volje, ambasadorji evropskega leta, se zgolj pridružuje vsem tistim humanističnimi dušam, humanitarcem, filantropom, lionsem, dobrotnikom, ki rešujejo svet tako, da najprej tako kot Bill Gates zaslužijo 40 milijard dolarjev, nato pa jih 20 podarijo v dobrodelne namene. Pri Marxu tu ni dileme, kapitalizem je sistem nenehnega razrednega antagonizma, pa četudi bi ga sociologično poskušali razvrednotiti z empiričnim dejstvom, da tistih trdo izkoriščanih delavcev ni več. Industrijski delavci so bili samo zgodovinska empirična manifestacija strukturnega antagonizma kapitalistične družbe in tako izenačeni s konceptom proletariata. Toda koncept proletariata ima danes popolnoma druge zgodovinske ustreznike – to so danes prekerni delavci³, migrantski delavci, brezposelni itn. Evidentno ni zgolj, da se razlike med ljudmi povečujejo na relaciji bogati sever–revni jug, temveč tudi, da se to dogaja znotraj bogatih dežel samih. Vrednost te knjige je ravno v tem, da nam da zopet uzreti strukturno raven kapitalizma. Skratka, brez poznavanja mehanizmov, strukturnih ravni kapitalizma ne moremo razumeti sprememb na ravni preoblikovanja tradicionalnih družin, statusa žensk, oblik zaposlitev, običajev, šeg, navad, oblačilne kulture itn. V

³ To so vsi tisti delavci (prekariat), ki imajo neredno, negotovo in nezaščiteno delo; največkrat je to slabo plačano delo za določen čas. Tako delo je bilo včasih izjema, danes je vse več ljudi (predvsem mladih) primorano sprejeti tak način dela. Tak ustroj zaposlitve ima nepredvidene ekonomske, socialne in psihološke posledice.

sistemu, v katerem je nosilna misel ustvariti profit, katerega spontana realna posledica je strukturno nasilje in ustvarjanje odvečnih ljudi, verjetno večini prebivalcev sveta ni lepo živeti. Ali kot je ob izidu knjige na okrogli mizi poudaril filozof in prevajalec Božidar Debenjak: kapitalizem je sistem, v katerem se dosegajo velikanski tehnični uspehi, toda za velikansko človeško ceno.

Pogosto se idejo komunizma in/ali *Komunistični manifest* neposredno izenačuje s t. i. realnim komunizmom v Vzhodni Evropi, Kitajski, na Kubi ali v Severni Koreji. 'Realizacija' komunizma (ki je šla v nasprotno smer od tiste, ki je zapisana v *Komunističnem manifestu*) se je izkazala za monstrozno, toda ne smemo pozabiti, kot je opozoril Žižek na okrogli mizi, da je postala večina zahtev iz *Komunističnega manifesta* (str. 122–123) izpolnjena v zahodnem svetu. Postale so civilizacijske norme znotraj kapitalizma (progresiven davek, odprava dedne pravice, stabiliziranje bančnih trgov s pomočjo centralne banke, centralizacija transportnega sistema s strani države, javno in brezplačno šolanje otrok, odprava tovarniškega dela otrok itn.). Po padcu t. i. socialističnih sistemov ni videti na obzorju nobene alternative. To se še posebej pozna pri družboslovnih, pa nemara tudi humanističnih vedah, ki se pogosto ukvarjajo zgolj s simptomi kapitalizma⁴. Mar ni paradoks že v samem kapitalističnem sistemu: sam kapitalističen sistem, ki ga domnevno poganja pojem konkurenčnosti, konkurence sploh nima.

367

Na okrogli mizi ob izidu knjige so si bili avtorji spremnih zapisov enotni, da gre danes v svetu za prelome, ob katerih nam Marxov in Engelsov tekst kot tekst nekega časa ne more dati receptov ali rešitev. Potrebno bi bilo podzeti podoben marksovski projekt, tj. s skalpelom secirati kapitalistični sistem danes – ravno na nas je, da s pomočjo konkretnih zgodovinskih konstelacij razmišljamo in premislimo situacijo, v kateri se nahajamo (ravno to je metoda historičnega materializma). Tekst mora biti prej kot neko nostalgično branje o delavskem gibanju, primer historičnega seciranja tedanjih procesov. Poleg uvida v način znanstvene metode (historični materializem) ima tekst tudi literarne vrline. Še posebej poetičen kompliment mu je podal Rajko Muršič, ki je dejal, da iz njega veje duh, ki se ne da pokoriti.

Gregor Ilaš

⁴ Prej omenjena revščina je opisana kot objektivni predmet proučevanja. Toda z objektivističnim ugotavljanjem revščine že pristanemo na revščino; šele epistemološki premislek o tem, ali revščina sploh ostaja, naredi premik na širši okvir – kapitalizem za svoje prožno delovanje potrebuje brezposelne množice.